

УДК 347.92/347.93

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.2>**Тетяна Масло,**

здобувач кафедри цивільного права та процесу

факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНКУРУЮЧИХ ІНТЕРЕСІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджується сутність та роль публічного та приватного інтересів у визначенні напрямів оптимізації цивільної процесуальної форми. Аналізується диспозитивний метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Визначається сутність диспозитивності як методу та принципу цивільного процесуального права через відображення приватного інтересу у визначенні порядку здійснення судочинства. Відстежується функціональний зв'язок диспозитивності та публічності як елементів методу правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин зумовлена наявністю конкуруючих приватних інтересів та публічного інтересу, що повинно враховуватись у визначенні критеріїв пропорційності цивільного судочинства, та у зв'язку із цим виправданістю певних прийомів і способів регулювання судових процедур. Аналізуються конкуруючі юридичні інтереси у цивільному судочинстві. Зазначається, що межі диспозитивності у визначенні порядку здійснення провадження у справі визначаються: правовою визначеністю як матеріально-правовим складником права на справедливий суд, що зумовлює широке застосування публічних прийомів та способів регулювання цивільних процесуальних правовідносин; конкуруючими приватними інтересами учасників справи; судовою дискрецією. Висвітлюється роль урахування можливості зміни фактичного інтересу під час провадження у цивільній справі для подальшого удосконалення цивільного судочинства, яка полягає у врахуванні та збалансованості приватних фактичних інтересів. Значний ступінь імовірності розбіжності або збігу юридичного чи фактичного інтересів учасників справи у певних процесуальних ситуаціях може стати важливим критерієм для подальшого розроблення та впровадження у судочинство договірних способів регулювання цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: диспозитивність, приватні інтереси, публічні інтереси, конкуренція інтересів, фактичний інтерес.

Постановка проблеми. Метою звернення учасників приватних правовідносин до системи судочинства є задоволення їхніх приватних юридичних інтересів. Опосередковано через усю систему судочинства як виду юридичної процедури досягається правовий результат, який полягає в упорядкуванні відносин, що є відображенням публічного інтересу. Цивільні процесуальні відносини виникають, змінюються і припиняються, головним чином, за ініціативою безпосередніх учасників спірних матеріальних правовідносин, інтереси яких за правилами справедливої процедури повинні бути збалансованими. Приватноправові засади в системі цивільної юрисдикції є стимулом для учасників приватних правовідносин у виборі оптимального способу та процесуальних засобів захисту своїх прав та інтересів, у попередженні правових конфліктів, їх врегулюванні до або під час провадження справи в суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти сутності та значення

публічного та приватного інтересу у визначенні порядку здійснення цивільного судочинства досліджувались такими вченими, як І. Берестова, О. Борисова, І. Венедіктова, Р. Гукасян, О. Дем'янова, Р. Перінг, І. Ізарова, С. Курочкін, С. Короєд, М. Першин, О. Піменова, Я. Романюк, С. Савченко, Є. Царегородцева, та іншими. Утім напрям удосконалення судових процедур через урахування конкуруючих інтересів, у тому числі фактичних інтересів учасників справи, не стали предметом окремого наукового дослідження у сучасній вітчизняній процесуальній науці. Можливість здійснення актів саморегуляції поведінки сторін, їхній вплив на підготовку справи до розгляду, формування доказового матеріалу, закінчення провадження у справі без ухвалення рішення, вирішення ряду інших процесуальних питань повинна гарантуватись не тільки з метою дотримання пропорційності інтересів у судочинстві, а й як напрям оптимізації цивільної процесуальної форми.

Метою статті є визначення теоретичних засад та практичних напрямів оптимізації цивільного судочинства на засадах урахування збігу юридичних та фактичних конкуруючих інтересів приватного та публічного характеру.

Виклад основного матеріалу. Приватноправові засади в цивільному судочинстві визначають можливості учасників справи за своєю волею визначати юридично значимі умови вчинення процесуальних дій та вступати у відносини, що регулюються процесуальним правом. Свобода, відповідно до позиції Р. Лукасяна, означає, що особа автономно, незалежно від волі інших суб'єктів цих відносин, свідомо і цілеспрямовано керує своїми вчинками, визначає поведінку з метою досягнення правового результату [1, с. 93]. Свобода у виборі реалізації процесуальних засобів судового захисту є одним зі способів задоволення приватного інтересу. Тому, як зазначав дослідник, соціальна цінність свободи волі в судочинстві полягає в її здатності задовольняти приватний інтерес [1, с. 93].

Стосовно сутності диспозитивності як методу цивільного процесуального права слід зазначити, що він є похідним від приватного інтересу та визначає принцип диспозитивності цивільного процесуального права. І. Комісаров відзначав, що про диспозитивність як про метод цивільного процесуального регулювання можна говорити у разі визначення правового статусу суб'єктів процесуальних відносин, де кожен із них має свободу розумної дії, внаслідок чого має можливість впливати на судочинство. Диспозитивність як принцип гарантує учасникам справи можливість розпоряджатися своїми суб'єктивними правами [2, с. 249-250], в розумних межах, визначених законом. Отже, відстежити функціональний зв'язок диспозитивності та публічності як елементів методу правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин можна через встановлення їхніх взаємних меж. О. Красавчиків виділяв імперативне обмеження диспозитивності, коли законодавством заборонено вчинення певних юридичних дій приватною особою на свій розсуд, та диспозитивне обмеження: явище, яке дослідник назвав конкуренцією диспозитивності. Вона реалізується шляхом встановлення правил, відповідно до яких реалізація автономії однією приватною особою поставлена законом в залежність від розсуду інших приватних суб'єктів [3, с. 69]. Принципи диспозитивності та законності також можуть конкурувати [4, с. 166] через необхідність вибирати між забезпеченням публічного інтересу та обґрунтованим при-

ватним інтересом. Відповідне явище є очевидним, оскільки законність не завжди може свідчити про пропорційність урахування інтересів.

Зважаючи на велике ціннісне значення приватного інтересу, дослідники та міжнародні організації згадували й про перешкоди, що створюють диспозитивні та змагальні засади на шляху до мети судочинства [5, с. 7]. Свобода учасників справи у визначенні порядку її розгляду не може бути безмежною, оскільки не дозволить забезпечити публічний інтерес. Держава для гарантування балансу приватних і публічних інтересів встановлює імперативи, які й призначені реалізувати ті завдання та мету, які поставлені перед судочинством [6]. У цьому аспекті диспозитивність збалансована з публічними способами регулювання правовідносин та визначає наявність різних забезпечувальних заходів, ініціативу суду у витребуванні доказів у разі, коли він має сумніви у добросовісній поведінці учасників справи тощо.

Чинне цивільне процесуальне законодавство визначає правила з вирішення проблем, що виникають у разі конкуренції публічних і приватних інтересів, та випадки, коли перевага відається публічним, у зв'язку з чим застосовуються публічні прийоми регулювання цивільних процесуальних відносин. Наприклад, сторони мають право на підставі взаємних поступок укласти мирову угоду (ст. 207 ЦПК України), яка може бути прийнята судом тільки у разі, якщо відповідає імперативним приписам. Законодавством обмежується можливість оскарження певних ухвал суду окремо від оскарження судового акта, яким закінчується розгляд справи по суті, випадками, прямо передбаченими законодавством (ст. 353 ЦПК України), а також умовою, що така ухвала перешкоджає подальшому руху справи. Ці та схожі положення законодавства (зокрема, надання дозволу на примусове виконання рішення третейського суду – ст. 482-487 ЦПК України) зумовлені тим, що правовідносини, що залишаються під охороною держави, повинні відповідати імперативним нормам як втіленням найбільш важливих правил, дотримання яких буде характеризувати судову діяльність через виконання її основного призначення – реалізації публічного інтересу в забезпеченні належної судової процедури навіть за умови впливу на неї засобами, що визначаються приватними інтересами.

В інших випадках конкуренції інтересів у цивільному судочинстві перевагу мають диспозитивні засади, надаючи учасникам справи юридичну свободу (вільну можливість у рамках закону) розпоряджатися своїм

матеріальним або процесуальним правом на власний розсуд, якщо відповідні дії не порушують будь-якого іншого юридичного інтересу чи суб'єктивних прав. У цьому сенсі диспозитивність відображає пріоритет інтересів приватних осіб перед публічними інтересом. Можна навести приклад щодо права позивача закінчити справу без ухвалення судового рішення на підставі заяви про залишення заяви без розгляду, відмови від позову.

Аналізуючи прояви конкуренції інтересів, не можна не зазначити розсуд суду як уособлення публічного інтересу, який поряд із цим також створює конкуренцію приватному. Законодавством встановлені випадки дискреційного обмеження процесуальної диспозитивності – правила, відповідно до яких здійснення диспозитивності учасника справи ставиться в залежність від розсуду суду. Примітним є те, що судової дискреції, як прояв публічного інтересу, у разі її застосування може конкурувати з одним із приватних та публічним інтересом одночасно, оскільки вибір суду поміж декількома варіантами поведінки може обмежити процесуальне право певної особи, а у більш системному розумінні створювати потенційний ризик для забезпечення гарантій права на справедливий суд.

У зв'язку із сутністю процесуальних правовідносин, що зумовлена наявністю конкуруючих приватних інтересів та публічного інтересу, необхідно визначити й критерії пропорційності цивільного судочинства та виправданість прийомів і способів регулювання певних судових процедур забезпеченням верховенства права. У правовій доктрині їх співвідношення знайшло відображення в різних позиціях. Цікавою у цьому контексті є позиція Л. Масленнікової, згідно з якою існування диспозитивних засад можливе лише через забезпечення публічними засадами, але при цьому вони не втрачають своєї автономії [7, с. 24]. Слід підтримати висловлену в науці позицію, що принципово вся диспозитивність, її межі базуються на дискреційній волі законодавця [8, с. 291], у чому й знаходить своє вираження обов'язок держави підтримувати та забезпечувати розвиток приватного інтересу [9, с. 44]. Отже, диспозитивність у цивільному процесі – це властивість, якою наділяє учасників справи процесуальний закон. Без нормативно-правового закріплення відповідних процесуальних засобів жоден учасник у процесі не може впливати своїми діями на виникнення, розвиток та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Відповідна побудова цивільного процесу лише підтверджує його особливу роль в охороні та забезпеченні публічного інтересу

і належній реалізації приватних, особливо зважаючи на їх очевидну конкуренцію.

Свобода вибору приватних суб'єктів у визначенні варіантів поведінки може призвести до формування у них цілей, які не збігаються чи суперечать меті та завданням системи цивільного судочинства, що викликає необхідність узгодження таких приватних цілей, а також засобів їх досягнення між собою і з метою всієї системи. Оптимізувати цивільну процесуальну форму, окрім інших способів, можливо через урахування конкуруючих інтересів у судочинстві та не просто не допускати їх конфлікту, а, навпаки, враховувати їхні спільні аспекти, встановлювати процедури з переведення стану протистояння до спільної чи погодженої процесуальної дії або процедури. Яскравим прикладом є згода сторін про врегулювання спору за участю судді (ст. 201 ЦПК України), обрання сторонами за взаємною згодою експерта або експертної установи у разі призначення експертизи судом (ч. 3 ст. 103 ЦПК України) тощо.

Для зменшення випадків негативного прояву конкуренції інтересів у здійсненні судочинства договірні чи консенсуальні способи регулювання порядку вчинення провадження у справі можуть його оптимізувати. На сучасному реформаційному етапі розвитку цивільного судочинства, глобалізації процесуальних правил частка договірних засад у національному цивільному судочинстві є не виправдано незначною. Договірні, погоджувальні процедури є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку цивільного процесу, які вимагають, на наш погляд, пильної уваги вчених і законодавця, тим більше зважаючи на їх позитивний досвід у правових системах інших країн [10; 11; 12; 13; 14]. Саме за допомогою процесуальних угод чи консенсуальних процедур може бути забезпечено процесуальними засобами підвищення ефективності судочинства за рахунок максимального врахування інтересів учасників справи як осіб із конкуруючими процесуально-правовими інтересами.

Різноманітність засобів контролю учасників справи над судом також може бути забезпечена договірними способами. Останнє є особливо актуальним, оскільки чинне цивільне процесуальне законодавство характеризується розширенням меж розсуду суду та його контрольних функцій над діями сторін, але не забезпечує достатньою мірою стимуляцію активності сторін [6, с. 127]. У цьому сенсі збіг на різних етапах судочинства мети та інтересів учасників справи, чия ініціатива пов'язана з підставами виникнення, розвитку та припинення цивільних процесуальних правовідносин, може визначити напрями

врахування конкуруючих інтересів, впровадження способів регулювання цивільних процесуальних правовідносин, які засновані на взаємному волевиявленні сторін цивільної справи не тільки на припинення процесу. Правова природа суб'єктивних матеріальних прав визначає залежність руху цивільної справи від волі матеріально заінтересованих осіб, забезпечення можливості її припинити провадження у справі, й застосовувати консенсуальні процедури [15, с. 61-62; 16, с. 94], укладати процесуальні договори, взаємним волевиявленням впливати на порядок здійснення судочинства.

Основні тези щодо сутності процесуального інтересу сторін зводяться до твердження про їх постійне конкурування, і методологічно зумовленим є пошук спільних аспектів, які можна відшукати в їхньому фактичному інтересі. Випадки розбіжності матеріально-правового, процесуального та фактичного інтересу учасників справи не вичерпуються ситуаціями, в яких позивач, пред'являючи позов, помиляється щодо наявності у нього реальної правової потреби у захисті права. Зокрема, таку розбіжність можна виявити у випадку визнання позову відповідачем. Вчинення відповідної процесуальної дії може зумовлюватись відсутністю у відповідача реальної заінтересованості в отриманні рішення про відмову у задоволенні позову, що більш властиво його процесуально-правовому положенню. Відмова позивача від позову (у тому числі пред'явленим в інтересах позивача уповноваженими законом особами) може свідчити про втрату фактичного інтересу в ухваленні рішення про задоволення його вимог при реальному існуванні суб'єктивного матеріального права чи інтересу. Також подання сторін на затвердження судом мирової угоди свідчить про відсутність у сторін юридичного інтересу, який властивий їм через їхнє процесуальне положення. Отже, зміна фактичного інтересу сторони має наслідком вчинення процесуальної дії, яка має і процесуальне, і матеріально-правове значення. Причиною зміни інтересу в процесі може бути втрата матеріально-правової заінтересованості, усвідомлення під час підготовчого провадження чи розгляду справи по суті своєї негрунтовної процесуальної позиції (у випадку пропуску без поважних причин строку подання доказів, відсутності допустимих засобів доказування) та інше.

Втрата юридичного інтересу в ухваленні рішення по суті справи може бути причиною залишення заяви без розгляду у випадках, коли належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім

випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності та його неявка не перешкоджає розгляду справи (п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України); позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України); позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Вибір особою наказного провадження для захисту своїх майнових прав є ще одним прикладом реалізації розумного спрощення цивільної процесуальної форми з урахуванням відсутності у матеріально заінтересованих осіб фактичного інтересу в застосуванні більш формальних та складних правил позовного провадження.

Оптимізація цивільного судочинства через впровадження договірних способів не припускає просту відмову від дотримання звичних, апробованих та загально визнаних правил цивільного судочинства з метою забезпечення публічного інтересу, виконання завдань судочинства. Утім така оптимізація передбачає відмову від судових процедур, які не мають практичного значення, і розробку додаткових, ґрунтуючи їх на рисах гнучкості [17, с. 7]. До останніх можна віднести, наприклад: договірну підсудність; можливість передачі судом справи, у якій провадження відкрито, в інший суд на підставі спільного клопотання сторін; погодження строків розгляду справи; сумісне клопотання учасників справи про прискорення провадження чи визначення строків; угода про визнання фактів, угода про розмір забезпечення позову чи судових витрат та інше. Впровадження відповідних правил у рамках суворої диференційованої цивільної процесуальної форми повинна гарантувати можливість вибору в конкретній ситуації найбільш оптимальних процесуальних засобів, враховуючи фактичні потреби матеріально та процесуально заінтересованої особи.

Висновки

Досягнення розумного балансу приватних та публічних інтересів у судочинстві є визначальним критерієм справедливої процедури. Приватний інтерес у судочинстві може мати матеріально-правовий, процесуальний і фактичний та забезпечується диспозитивними прийомом та способами правого регулювання. Цивільне процесуальне законодавство має достатньо прикладів покладення в основу оптимізації процесуальної форми збігу фактичних інтересів конкуруючих осіб. Виявлення у цивільному судочинстві ситуацій, в яких існує значний ступінь імовірності розбіжності або збігу юридичного

чи фактичного інтересів, дозволяли б найбільш раціональними способами досягти мети та виконувати завдання цивільного судочинства, забезпечити гнучкість цивільної процесуальної форми.

Список використаних джерел:

1. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве : монография / отв. ред.: Викут М.А. Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1970. 190 с.
2. Комиссаров К. И. Диспозитивность как принцип и черта метода гражданско-процессуального права. *Краткая антология уральской процессуальной мысли. 55 лет кафедре гражданского процесса Уральской государственной юридической академии*. Екатеринбург, Изд-во Гуманит. ун-та. 2004. С. 245-250.
3. Красавчиков О. А. Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании. *Категории науки гражданского права*. Избранные труды : в 2 т. Москва, 2005. С. 57-70.
4. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Теория и практика организации правосудия. Москва, 2009. 524 с.
5. Завгородня А. О. Встановлення істини у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 214 с.
6. Бортник О. Г. Процесуальні угоди як елемент договірному способу правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О.А.Пушкіна, Харків, 24 травня 2019 р. Харків : ХНУВС, 2019. С. 126-130.
7. Масленникова Л. Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве. Москва, 2000. 179 с.
8. Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс. Москва, 2004. 496 с.
9. Красавчиков О. А. Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании. *Советское государство и право*. 1970. № 1. С. 41-49.
10. Прусенко Г. Є. Види процесуальних договорів у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство та право*. 2018. № 12. С. 61-64. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/11.pdf>.
11. Притика Ю. Д. До питання про сутність процесуальних договорів (угод). *Право України*. 2014. № 2. С. 197-210.
12. Щербак С. В. Контрактуалізація виконавчого процесу. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 38-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_2_11
13. Коробка О. С. До питання про договірне регулювання цивільних процесуальних відносин. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2016. № 1. С. 101-103. URL: http://www.pap.in.ua/1_2016/29.pdf
14. Рожкова М. А. Теория процессуального договора и сделки, направленные на защиту прав. *Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса*. 2007. № 6. 208 с.
15. Коросед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. НДППіП ім. академіка Ф.Г. Бурчака. Київ : Б.в., 2014. 489с.
16. Коханська М. Л. Ефективність процесуальних засобів захисту права у цивільному судочинстві України: окремі аспекти розвитку. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 2. С. 92-95. URL : http://pap.in.ua/2_2018/25.pdf
17. Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Екатеринбург, 2006. 22 с.

In article the essence and a role of public and private interests in determination of the directions of optimization of a civil procedural form is investigated. The dispositive method of the right regulation of civil procedural legal relationship is analyzed. The essence of permission as method and the principle of civil procedural law are defined by private interest in determination of a procedure of legal proceedings. There are established functional connection of disposition and publicity as elements of the method of legal regulation of civil procedural legal relations, which is manifested through the establishment of their mutual borders. The competing legal interests in civil legal proceedings are analyzed. It is noted that essence of procedural legal relationship it is caused by availability of the competing private interests and public interest. This has to be considered at determination of criteria of proportionality of civil legal proceedings and in these justification certain techniques and methods of regulation of legal proceedings. There are limits of permissive principle in determination of a judicial procedure are defined: legal definiteness as component of the right to fair trial broad application of public acceptances and methods of regulation of civil procedural legal relationship also causes; the competing private interests of participants of business; judicial discretion. There are lit the role of identification of change of the actual interest within the competition of interests in time production on a civil case for further improvement of civil legal proceedings which consists in accounting and balance of private actual interests. Considerable confidence figure of disagreements or confluence of legal or actual interests of participants of legal proceedings at certain procedural situations can become the defining criterion for further development and deployment in legal proceedings of contractual methods of regulation of civil procedural legal relationship.

Key words: permissive principle, private interests, public interests, competition of interests, actual interest.